

Voorlichtingscampagne rond hepatitis C gericht op drugsgebruikers

Resultaten van een pilotstudie

Clary van der Veen, Geeske Hoogenboezem en Jeanelle Breemer*

In 2006 gaf de minister van VWS het Trimbos-instituut en Stichting Mainline opdracht een pilotstudie uit te voeren naar de effecten en het bereik van een voorlichtingscampagne rond hepatitis C gericht op drugsgebruikers en verslavingszorgprofessionals. In dit artikel bespreken wij de opzet van de voorlichtingscampagne en de resultaten van de pilotstudie. De campagne is erop gericht om drugsgebruikers in staat te stellen een gemotiveerde keuze te maken om zich te laten testen op hepatitis C. Daartoe worden binnen het kader van de campagne verslavingszorgprofessionals opgeleid om hun cliënten te begeleiden in dit besluitvormingsproces. De pilotstudie laat zien dat drugsgebruikers al voor de campagne gemotiveerd zijn om zich te laten testen op hepatitis C. Verslavingszorginstellingen zijn nu aan zet om drugsgebruikers een steuntje in de rug te bieden bij het realiseren van deze intenties.

Inleiding

Hepatitis C (HCV) is een vorm van virale hepatitis. Besmetting vindt plaats door bloed-bloedcontact. De exacte prevalentie in Nederland is onbekend. Er zijn in Nederland naar schatting vijftien- tot zestigduizend mensen besmet met het hepatitis C-virus, van wie tienduizend bekend. Besmetting met het hepatitis C-virus leidt in 80% van de gevallen tot een chronische infectie, met een langzaam maar progressief beloop met risico op levercirrose en hepatocellulair carcinoom.

Drugsgebruikers die ooit hebben gespoten vormen een belangrijke

* Drs. C. van der Veen is wetenschappelijk medewerker bij het Trimbos-instituut te Utrecht. E-mailadres: cveen@trimbos.nl.

Dr. G.E. Hoogenboezem is wetenschappelijk medewerker bij het Trimbos-instituut te Utrecht.

Drs. J.N. Breemer is beleidsmedewerker bij GGD Rotterdam-Rijnmond te Rotterdam.

risicogroep voor besmetting met en verspreiding van hepatitis C. Naar schatting 63% (Wiessing 2004) van de drugsgebruikers die ooit hebben gespoten is geïnfecteerd met het virus.

Met het beschikbaar komen van een effectieve antivirale behandeling kan de chronische infectie genezen en kan ernstige leverziekte voorkomen worden bij zeker de helft van de mensen die met het hepatitis C-virus besmet zijn. Daarmee is het belang van informatieverstrekking sterk toegenomen. De minister van VWS heeft het advies van de Gezondheidsraad opgevolgd om risicogroepen te informeren over verschijnselen, gevolgen en behandel mogelijkheden van de ziekte. Op uitnodiging van ZonMW ontwierp in 2006 een aantal organisaties¹ een voorlichtingscampagne. Het Trimbos-instituut en Stichting Mainline zijn verantwoordelijk voor de campagne onder drugsgebruikers en verslavingszorgprofessionals en de evaluatie daarvan.

Voorafgaand aan de landelijke uitrol werd in 2007 de campagne gericht op drugsgebruikers en verslavingszorgprofessionals getest op verschillende locaties in Rotterdam en een locatie in Dordrecht. Doelstelling van deze pilotfase was de ontwikkeling van een optimaal campagnedesign, gericht op verbetering van de kennis over hepatitis C onder verslavingszorgprofessionals en het stimuleren van informatiezoekgedrag en testgedrag bij drugsgebruikers. De pilotfase van de campagne is geëvalueerd aan de hand van de volgende onderzoeks vragen:

- Wat was het bereik van de campagne en hoeveel drugsgebruikers zijn er bereikt?
- In hoeverre realiseerde de campagne de kennis, houding en gedragsintentie ten aanzien van hepatitis C bij (ex-)drugsgebruikers?
- In hoeverre spraken de gebruikte materialen (ex-)drugsgebruikers aan?
- Welk effect had de training van verslavingszorgprofessionals?

In dit artikel doen wij verslag van de pilotstudie, de resultaten en de gevolgen voor de landelijke uitrol van de voorlichtingscampagne over hepatitis C gericht op drugsgebruikers.

¹ De betrokken organisaties zijn: Nederlands Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ), Nationaal Hepatitis Centrum (NHC), Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG), Julius Centrum, GGD Nederland, GGD Rotterdam, GGD Dordrecht, Bouman Geestelijke Gezondheidszorg, Trimbos-instituut en Stichting Mainline.

Pilotstudie in Rotterdam en Dordrecht

MATERIALEN EN INTERVENTIES

Voor de voorlichtingscampagne gericht op drugsgebruikers zijn de volgende informatiematerialen geselecteerd en werd een training ontwikkeld: de folder *Hepatitis C: Rate your state!*, de brochure *Lust for life, leven met hepatitis C*, het kennisspel *Russische roulette* en de training *Hepatitis C en testcounseling* voor verslavingszorgprofessionals (zie boxen).

Hepatitis C: Rate your state!

Een vierluikfolder gericht op (ex-)drugsgebruikers, met informatie over hepatitis C, testen en behandelen.

Inhoud

- Symptomen van de ziekte.
- Risico's op besmetting.
- Doen van een test.
- Voorwaarden om je te kunnen laten behandelen.

Doeel

Informatieverstrekking en bewustwording.

Toepassing

De folder kan als algemene informatie worden uitgereikt bij een pretest-counselingsgesprek en neergelegd worden op de leestafel van een methadonpost of andere locatie voor belangstellenden. De folder biedt basisinformatie om mensen te ondersteunen bij de afweging om zich wel of niet te laten testen.

Lust for life, leven met hepatitis C

Een brochure op A5-formaat, gericht op (ex-)drugsgebruikers met hepatitis C, met informatie over de ziekte hepatitis C, de behandeling ervan en de voorhanden ondersteuning.

Inhoud

- Hepatitis. Wat zijn de symptomen van de ziekte? Hoeveel mensen zijn geïnfecteerd? Waar kun je je laten testen? En wat zijn de genezingskansen?
- Behandeling. Redenen om wel/niet te laten behandelen. Working van medicijnen. Bijwerkingen. Alternatieve behandelingen.

- Ondersteuning. Waar kun je hulp vragen? Do's en don'ts.
Drugs en hepatitis C. Vrouwenzaken. Adressen en internet.
- Interviews met drugsgebruikers.

Doe

Informatieverstrekking, bewustwording en verwijzing.

Toepassing

Verslavingszorgverpleegkundigen kunnen de brochure gebruiken als hulpmiddel tijdens het posttest-counselingsgesprek en hem meegegeven aan drugsgebruikers die hepatitis C blijken te hebben. Door de ervaringsverhalen van (ex-)drugsgebruikers kan de brochure ook als algemene informatie worden gebruikt en ter inzage liggen op de leestafel van een methadonpost of andere locatie.

Russische roulette

Interactieve kennisquiz waarbij drugsgebruikers door het beantwoorden van kennisvragen of gewetensvragen over hepatitis C een kleine prijs kunnen winnen.

Doe

Informatieverstrekking en bewustwording.

Toepassing

Het spel heeft de vorm van een pistool en wordt door ervaren veldwerkers individueel of in groepsverband met deelnemers gespeeld. Deelnemers mogen in totaal driemaal aan de 'cilinder' van het pistool draaien. De cilinder kan blijven staan bij een vraagteken of een pistoolkogel. Bij een vraagteken krijgt de deelnemer een kennisvraag, bij een kogel een gewetensvraag. Als de deelnemer minimaal twee vragen goed heeft of een gewetensvraag heeft beantwoord, ontvang hij/zij een prijs. De antwoorden van de deelnemers bieden aanknopingspunten voor verdere gesprekken.

Hepatitis C en testcounseling

Interactieve training en informatiemap voor verslavingszorgverpleegkundigen met hand-outs en achtergrondinformatie over hepatitis C, en de theorie en de elementaire vaardigheden voor motiveren tot veranderen.

Inhoud

In de training is naast achtergrondinformatie over de theorie en vaardigheden bij motiveren tot veranderen, aandacht voor de volgende onderwerpen:

- kennis over hepatitis C opfrissen;
- werving voor het counselingsgesprek;
- inleiding motiverende gespreksvoering;
- stadia van gedragsverandering: voorbeschouwen, overpeinen, beslissen, actief veranderen, volhouden en terugval.

Doel

Het trainen van verpleegkundigen in counselingsvaardigheden en het vergroten van kennis over hepatitis C, behandelmogelijkheden en preventiemaatregelen onder drugsgebruikers.

Toepassing

Verpleegkundigen passen de counselingsvaardigheden toe in het pretest-counselingsgesprek om cliënten te informeren over hepatitis C en te motiveren voor een test. De geleerde vaardigheden kunnen ook toegepast worden in het posttest-counselingsgesprek om de cliënt te motiveren tot behandeling. In de training wordt hierbij aangesloten door het oefenen van goednieuws- en slecht-nieuwsgesprekken. De training ondersteunt verpleegkundigen ook in het vervolgtraject.

Een ervaren trainer kan met de informatiemap en een draaiboek voor de training verpleegkundigen in de verslavingszorg trainen. Het materiaal kan als naslagwerk dienen voor de getrainde verpleegkundige.

Opzet

De pilotstudie is opgezet als een vergelijking tussen een interventielocatie en een controlelocatie. In Rotterdam is uitgebreid campagne gevoerd. De resultaten zijn vergeleken met controlelocatie Dordrecht. De campagne is uitgetest binnen een aantal methadonpoliklinieken in Rotterdam en Dordrecht. De methadonpoliklinieken in Rotterdam en

Dordrecht behoren tot verslavingszorginstelling Bouman Geestelijke Gezondheidszorg. De omvang en kenmerken van de patiëntenpopulatie van de betrokken poli's verschillen niet significant. Omdat beide locaties behoren tot dezelfde instelling, verschilde het beleid ten aanzien van hepatitis C voor aanvang van de pilot niet noemenswaardig. De gekozen locaties in Dordrecht en Rotterdam waren daarom zeer geschikt om de effecten van de campagne te onderzoeken.

In Rotterdam volgden 26 verpleegkundigen, artsen en sociaal verpleegkundigen van de deelnemende instellingen de training Hepatitis C testcounseling. Zij ontvingen uitgebreide informatie over hepatitis C en werden opgeleid om counselinggesprekken over hepatitis C te voeren met (ex-)harddrugsgebruikers. Vervolgens benaderden deze verslavingszorgprofessionals hun cliënten actief met het aanbod om over hepatitis C te praten. Ook deelden de verpleegkundigen voorlichtingsmateriaal uit. Ten slotte bezocht Stichting Mainline alle deelnemende organisaties tweemaal met de veldwerkinterventie Russische roulette. De hepatitis C-campagne maakte in Rotterdam deel uit van het project *Heb ik dat?!* Dit project richt zich op voorlichting over, testen op en behandeling van infectieziekten in de verslavingszorg en de maatschappelijke opvang, en wordt gecoördineerd door GGD Rotterdam-Rijnmond.

In Dordrecht kregen drie verpleegkundigen werkzaam binnen de verslavingszorg dezelfde training als hun Rotterdamse collega's. Verpleegkundigen in Dordrecht benaderden hun patiënten echter niet actief met het aanbod om over hepatitis C te praten. Counseling was slechts beschikbaar op verzoek van een patiënt. In Dordrecht voerde Stichting Mainline geen veldwerk uit. De controlessetting in de pilotstudie kenmerkt zich kortom als 'care as usual'.

Methode

De onderzoeksgegevens zijn in de periode april-oktober 2007 verzameld via een schriftelijke voor- en nameting onder (ex-)drugsgebruikers in beide steden. In Rotterdam zijn 125 vragenlijsten afgeno men tijdens de voormeting en 109 tijdens de nameting. In Dordrecht zijn 91 vragenlijsten afgeno men tijdens de voormeting en 85 tijdens de nameting. De vragenlijsten zijn afgeno men door medewerkers van Stichting Mainline en het Trimbos-instituut. Het bleek niet haalbaar om een representatieve steekproef te trekken uit de patiëntenpopulatie van de deelnemende methadonpoli's.

De omvang en kenmerken van de patiëntenpopulatie van de betrokken poli's verschillen niet significant. De onderzoeksgroep in Rotterdam (voor- en nameting: 125-109) en Dordrecht (voor- en nameting: 91-85)

heeft een gemiddelde leeftijd van 43,9 jaar en bestaat grotendeels uit mannen met de Nederlandse nationaliteit. Een ruime meerderheid van de drugsgebruikers in Rotterdam en Dordrecht behoort tot de risicogroep voor hepatitis C: ze hebben ooit gespoten en ruim de helft van hen heeft ooit een spuit geleend. Ander risicogedrag van drugsgebruikers is het uitlenen of lenen van de base-pijp. Bijna de helft van de gebruikers die basen en een kwart van de totale onderzoeks groep doet dit wel eens.

Om de effecten van de training Hepatitis C testcounseling aan verslavingszorgprofessionals vast te stellen is tweemaal een vragenlijst voorgelegd aan de betrokkenen, voorafgaand aan de training en vijf tot zes maanden na de training.

Voor de procesevaluatie van de pilotfase zijn gesprekken gevoerd met leidinggevenden van de deelnemende instellingen, verpleegkundigen die betrokken waren bij de uitvoering en coördinatoren van GGD Rotterdam-Rijnmond. Tot slot is gebruik gemaakt van registratiegegevens (mei 2007-juni 2008) van de counselingsgesprekken in Rotterdam.

Resultaten

Wat was het bereik van de campagne en hoeveel drugsgebruikers zijn er bereikt?

Op 1 juli 2008 zijn in Rotterdam 213 personen bereikt met een counselinggesprek over hepatitis C. Na de counseling lieten 186 personen (87%) zich testen op hepatitis C. Van de 186 personen die zich hebben laten testen, bleken er 57 (31%) besmet met het virus. Aangezien geen gegevens bekend zijn² over het aantal testen voorafgaand aan de pilot, kunnen geen uitspraken gedaan worden over de mate van stijging.

Wel kunnen we de conclusie trekken dat een hoog percentage van de drugsgebruikers met wie een counselinggesprek is gevoerd zich liet testen.

Van de 213 gecounselde personen in Rotterdam waren er 191 drugsgebruiker. Als we kijken naar de specifieke risicogroep (ex-)drugsgebruikers die ooit gespoten hebben, dan blijkt 73% met hepatitis C geïnfecteerd te zijn.

Van de 57 positief geteste personen in Rotterdam, hadden 49 personen een actieve infectie en kwamen in aanmerking voor verwijzing en

² Onderzoek van GGD Rotterdam-Rijnmond laat zien dat voor aanvang van de pilot slechts incidenteel getest en gecounseld werd op hepatitis C. Dit maakte geen onderdeel uit van het reguliere takenpakket van verslavingszorgverpleegkundigen. Deze activiteiten werden slechts op verzoek van drugsgebruikers uitgevoerd en zijn dan ook nooit systematisch geregistreerd.

eventueel behandeling. Op 1 augustus 2008 zijn er 35 personen (71%) aangemeld voor aanvullende diagnostiek bij het Erasmus MC. Van deze groep is op 1 augustus 2008 bij dertien personen (37%) een behandeling met Peg Interferon® en Ribavirine® gestart. Deze hepatitis C-patiënten werden intensief begeleid bij hun behandeling door de instellingen die participeren in het project. De diagnostische fase in Erasmus MC nam minimaal enkele maanden in beslag en niet alle hepatitis C-patiënten kwamen in aanmerking voor behandeling. Sommigen wilden zelf niet behandeld worden of er waren andere redenen (zoals medische contra-indicaties, overmatig alcoholgebruik, onverzekerd zijn of bij herhaling niet verschijnen in het Erasmus MC ondanks intensieve begeleiding).

Onder degenen die hepatitis C hadden, kwamen verschillende genotypen (1-4) voor. Een meerderheid (59%) van de besmette personen had genotype 1 of 4. Deze twee genotypen zijn moeilijk te behandelen. Personen die besmet zijn met deze genotypen moeten rekenen op een behandeling die 48 weken duurt.

Het kennisspel (veldwerk) is met 180 (ex-)drugsgebruikers gespeeld en van die spelers kregen significant meer personen een counselingsgesprek dan de (ex-)drugsgebruikers die niet deelnamen aan het spel. Er bestaat een zekere overlap tussen de 276 (ex-)drugsgebruikers die via de verslavingszorg zijn geïnformeerd en de 180 (ex-)drugsgebruikers die hebben deelgenomen aan het kennisspel.

In Dordrecht werden tijdens de campagneperiode drie aanvragen van cliënten voor een gesprek over hepatitis C geregistreerd. Geen van de aanvragen resulteerde daadwerkelijk in een counselingsgesprek. In Dordrecht is niet bijgehouden hoeveel (ex-)drugsgebruikers bereikt zijn met voorlichting over hepatitis C. In totaal zijn er driehonderd folders en dertig brochures verspreid, maar weinig (ex-)drugsgebruikers gaven aan deze materialen te kennen.

In hoeverre realiseerde de campagne de kennis, houding en gedragsintentie ten aanzien van hepatitis C bij (ex-)drugsgebruikers?

Het kennisniveau van de (ex)gebruikers ten aanzien van hepatitis C was al hoog bij aanvang van de campagne. Er kan niet worden aangegetoond dat de campagne hierop nog invloed heeft gehad. Ook is er geen significant verschil tussen beide steden. Kennis ten aanzien van de overdraagbaarheid van hepatitis C en de effectiviteit van de behandeling voor hepatitis C laat ruimte voor verbetering.

De attitude ten aanzien van testen en behandelen van hepatitis C onder drugsgebruikers was al voor de start van de interventie positief.

Drugsgebruikers antwoordden consistent en positief op vragen als:

'Zou je je laten testen als de test wordt aangeboden?', en: 'Zou je je laten testen als de test in de buurt afgenumen kon worden?' Daaruit blijkt dat het faciliteren van de test door professionals uit de verslavingszorg een belangrijke voorwaarde is voor het effectueren van de positieve attitude.

In hoeverre spraken de gebruikte materialen (ex-)drugsgebruikers aan?

De drugsgebruikers in Rotterdam en in Dordrecht gaven hun mening over het campagnemateriaal. Het lijkt erop dat de folder en de brochure beperkt is verspreid, want in Rotterdam waren respectievelijk 14% en 22% van de respondenten bekend met de folder *Rate your state* en de brochure *Lust for life*. In Dordrecht bleek slechts een enkeling van de materialen op de hoogte te zijn. De inhoud (informatie en duidelijkheid) van beide materialen werd als redelijk goed beoordeeld. De bekendheid van de veldwerkinterventie, het kennisspel *Russische roulette* was groter en het spel werd in hogere mate begrijpelijk, leuk en motiverend gevonden (maar wel minder informatief).

Welk effect had de training van verslavingszorgprofessionals?

De training aan professionals uit de verslavingszorg werd gemiddeld met een 8,0 beoordeeld. De deelnemers waren doorgaans positief over de inhoud ervan. De training heeft bijgedragen aan de toename van kennis over hepatitis C bij de deelnemers. Zo is de kennis over besmettingsgevaar voor hepatitis C en de screening en behandeling van hepatitis C aantoonbaar toegenomen. In evaluatiegesprekken brachten de verpleegkundigen naar voren dat zij verwachtten dat hun counsellingsvaardigheden zouden verbeteren na het volgen van de training.

Gevolgen voor de landelijke uitrol

In december 2008 heeft het Ministerie van VWS besloten dat de voorlichtingscampagne over hepatitis C onder drugsgebruikers en deskundigheidsbevordering van verslavingszorgprofessionals landelijk uitgerold zal worden. De bevindingen uit de pilot in Rotterdam en Dordrecht leveren de volgende aandachtspunten voor de landelijke uitrol.

- Drugsgebruikers hebben een positieve attitude ten aanzien van testen op en behandelen van hepatitis C. Ook hebben (ex-) drugsgebruikers een redelijk kennisniveau. Het actief aanbieden van counseling in de verslavingszorg is een voorwaarde om drugsgebruikers te motiveren tot het daadwerkelijk realiseren van een hepatitis C-test.
- De campagne in Rotterdam had een positief effect op de verspreiding van de materialen. De bekendheid met de materialen onder

(ex-)drugsgebruikers is echter voor verbetering vatbaar; dit kan door te zorgen voor inbedding in de counselingsgesprekken. Tijdens de gesprekken kunnen verpleegkundigen de informatie bespreken. Ook kunnen zij de materialen persoonlijk overhandigen. Het veldwerk in de vorm van het kennisspel spreekt (ex-) drugsgebruikers aan door de aantrekkelijke en leuke manier van informatieoverdracht, maar het kan informatiever. Voor de landelijke uitrol is het van belang de vragen in het kennisspel meer af te stemmen op de inhoud van de folder en de brochure.

- De training aan professionals uit de verslavingszorg wordt hoog gewaardeerd. De training draagt bij aan de toename van kennis over hepatitis C bij de deelnemers. In hoeverre de training bijdraagt aan een verbetering van counselingvaardigheden moet in de praktijk blijken. Voor het bespreken van het uitvoeren van de vaardigheden en eventuele knelpunten in de praktijk kunnen terugkom-bijeenkomsten georganiseerd worden.

Tot besluit

Draagvlak binnen verslavingszorginstellingen en adequate structurele financiering van de aanvullende werkzaamheden zijn belangrijke voorwaarden voor een succesvolle landelijke uitrol van de hepatitis C-voorlichtingscampagne. Het vrijmaken van geld en tijd om counselingsgesprekken te kunnen voeren, maar ook het gebruiken van instrumenten zoals screeningslijsten, protocollen en monitoring vragen om extra aandacht in de uitvoering. Zorgverzekeraars dienen mogelijkheden te creëren om de aanvullende werkzaamheden die binnen de verslavingszorg nodig zijn om (ex-)drugsgebruikers toegang te bieden tot adequate medische behandeling van hepatitis C, declarabel te maken.

De pilotstudie van de hepatitis C-voorlichtingscampagne maakt duidelijk dat de verslavingszorginstellingen aan zet zijn. Drugsgebruikers zijn bereid zich te laten testen op hepatitis C. Wat zij daarbij vooral nodig hebben is een steuntje in de rug vanuit de verslavingszorg.

Literatuur

- Croes, E., & Hoogenboezem, G. (2006). *Ontbrekende schakels in ketens van zorg. Validatiestudie van het haalbaarheidsonderzoek naar de behandelingsmogelijkheden van hepatitis C bij druggebruikers in Nederland*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Gezondheidsraad (2004). Opsporing en behandeling van mensen met hepatitis C. (Brief aan de minister, 7 september 2004. Kenmerk: 4422/HH/ts/144-2004/17).
- Haar, R. ter (2004). Haalbaarheid- en implementatieonderzoek behandeling HCV-besmette druggebruikers bij de drughulpverlening in opdracht van OGZ-fonds, uitgevoerd door het Nationaal Hepatitis Centrum. In Nationaal Hepatitis Cen-

- trum, Syllabus derde nationale hepatitisweek. Amersfoort: Nationaal Hepatitis Centrum.
- Haar, R. ter, & Leeuwen, P. van (2003). De ontbrekende schakel. Een haalbaarheidsstudie naar de implementatie van (ex-)drugsgebruikers met chronische hepatitis C vanuit de ambulante verslavingszorg. Amersfoort: Nationaal Hepatitis Centrum.
- Haar, R., ter (2006). De ontbrekende schakel. Verslag van een haalbaarheidsonderzoek naar de behandelmogelijkheden van hepatitis C bij druggebruikers in Nederland. Amersfoort: Nationaal Hepatitis Centrum.
- Jager, J., Limburg, W., Kretschmar, M., Postma, M., & Wiessing, L. (2004). Hepatitis C and injecting drug use: Impact, costs and policy options. Lissabon: EMCDDA.
- Laar, T.J. van de, Langendam, M.W., Bruisten, S.M., Welp, E.A., Verhaest, I., Ameijden, E.J. van, Coutinho, R.A., & Prins, M. (2005). Changes in risk behavior and dynamics of hepatitis C virus infections among young drug users in Amsterdam, the Netherlands. *Journal of Medical Virology*, 77, 509-518.
- Trimbos-instituut (2008). Nationale Drug Monitor jaarbericht 2007. Utrecht: Trimbos-instituut.